

تبیین پارامترهای آموزشی اخلاق زیستی اسلامی^۱

عبدالعزیز ساسادینا^۲

برگردان: علیرضا زالی^۳ محمود عباسی^۴

مقدمه^۵

نظریه پردازان اخلاق زیستی سکولار در سالهای اخیر به طور جدی به دیدگاه‌های مذهبی در این زمینه روی آورده‌اند. هر چند آموزش‌های پژوهشکی مذهبی تاکنون در بسیاری از دانشگاه‌های آمریکای شمالی شاهد همکاریها و تبادل نظر میان مسیحیان و یهودیان بوده، اما دیدگاه‌های اسلامی، بودایسم و هند و نیز اخیراً مورد توجه قرار گرفته است. بی‌توجهی به دیدگاه‌های اسلامی به علت کمبود منابع و دسترسی به آن در موضوعات اخلاق زیستی اسلامی به زبان انگلیسی است. به علاوه مطالبی که منتشر شده به طور کلی درباره نظرات و دیدگاه‌های فقهی مذهبی است تا تعمق و بررسی دیدگاه‌های اخلاقی مبتنی بر اصول و قواعدی که

^۱- Defining the Pedagogical Parametrs of Islamic Bioethics

^۲- استاد دین شناسی و اخلاق زیستی دانشگاه ویرجینیا و استاد افتخاری مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پژوهشکی دانشگاه علوم پژوهشکی شهید بهشتی

^۳- رئیس دانشگاه علوم پژوهشکی شهید بهشتی و رئیس شورایعالی مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پژوهشکی

^۴- مدیر گروه اخلاق زیستی کرسی حقوق بشر، صلح و دموکراسی یونسکو (دانشگاه شهید بهشتی) و رئیس مرکز تحقیقات اخلاقی و حقوق پژوهشکی دانشگاه علوم پژوهشکی شهید بهشتی

موجب پیشرفت علوم فقهی اسلامی شده است. در این نوشهای بخشی از آن، توجه به اصل استقبال عمومی «مصلحت» است که هیچ گونه توضیحی در مورد آن وجود ندارد، همچنین به عنوان یک اصل در توریهای فقهی به کار گرفته شده و یا به عنوان یک قانون سودمند یا عمل نیک که موجب پیشرفت در تصمیمات اخلاقی شده، مورد استفاده قرار می‌گیرد. همچنین ما شاهد افراط و کثرت نظرات و دیدگاههای فقهی همانند فتوا و چند گانگی فتوا که قانون و متن روشنی در مورد آن وجود ندارد هستیم. مثلاً در مورد سقط جنین، تصمیم به پایان دادن به زندگی و اخیراً نیز مواردی مانند مهندسی ژنتیک یا تحقیقات بر روی سلولهای بنیادین؛ که هیچ گونه تصمیم‌گیری اخلاقی در مورد درستی یا نادرستی چنین فعالیتها بی در علم پزشکی و بخشی‌ای علمی بالینی وجود ندارد.

یکی دیگر از دلایل توجه نکردن به دیدگاههای اسلامی، فقدان استقلال از موضوعات اخلاقی اسلامی در میان محققان مطالعات اسلامی است، که هم در دانشگاههای غرب و هم در جهان اسلام وجود دارد و مسلمانان نقش بسیار کمتری در همکاریها و مطالعات برنامه‌های اخلاقی و مطالعات مذهبی داشته‌اند.

۱- رابطه اخلاق زیستی اسلامی و دین

مطالعه اخلاقیات و الهیات اسلامی بعد از جورج. اف. هورانی^۵ و مجید فخری به طور جدی ارتباط آن با یونان شناسی مسیحیت و الهیات به طور عقلانی مورد بررسی قرار گرفت.

چیزی که در اخلاقیات اسلامی و در کشورهای مسلمان بیشتر به چشم می‌خورد اخلاقیات ارسطویی^۶ است و اخلاقیات الهی معرفی شده توسط هورانی زیر بنای مطالعات دانشمندان^۷ نیست.

از دیدگاه قادر عبدالجبار^۸، اخلاقیات ارسطویی که در دنیای اسلام وجود دارد با زندگی دینی و مذهبی پیشرفت کرده و به عنوان یک قاعده و قانون روحی و اخلاقی پذیرفته شده است. در نتیجه چیزی که به عنوان «اخلاق زیستی اسلامی» وجود دارد در حقیقت نشأت گرفته از تفکرات ارسطویی و دینی است و اخلاق زیستی اسلامی قواعد محدودی برای بیان اخلاقیات دارد.

چنین چیزی عجیب به نظر نمی‌رسد، امروزه بسیاری از مسلمانان در مورد مسائل زیست پزشکی و موضوعات گسترده‌ی آن مقالات بسیاری نوشته‌اند، که این مقالات در غرب بررسی و آموزش داده می‌شود. توجه به

^۵ - Georg F Hourani

^۶ - Aristotelian

^۷ - Mu'tazilite

^۸ - Qadir Abd al-Jabbar

این مسئله ضرورت دارد که در غرب آناتومی (کالبد شکافی) برای پیشرفت علم و در حقیقت کمک به خود بیمار می‌باشد و توانسته قوانین اخلاقی را با خود همسو کند. در نظرات و دیدگاههای اخلاق اسلامی در مورد کالبد- شکافی مواردی وجود دارد که با اصول زیست پزشکی^۹ بسیار متفاوت است. به علاوه در دنیای اسلام هنوز موارد پزشکی به صورت مستبدانه و پدرسالارانه صورت می‌گیرد و بیمار و خانواده‌های آنها از هر گونه نقش ارزشمند و واقعی در تعیین درمان و روش آن در موارد حاد محروم هستند. اگر چه دانشمندان و نویسندهای به برآورده و ارزیابی مضمون دیدگاههای قوانین مذهبی چه در اصول و چه در ترجمه‌های عربی و فارسی پرداخته‌اند اما در مورد مضامین حقوق اسلامی، روش تحلیل اخلاق مذهبی و اصول اخلاقی بر اساس دانش فقهی در علم حقوق اسلامی بسیار کم تعلیم و آموزش داده شده است.

علیرغم فقدان منابع و اطلاعات کافی در مورد اصول تأیید شده‌ی فقهی که راهنمای تحقیقات فقهی در نظام حقوقی اسلام است، با مطالعات متون انگلیسی دریافته‌ام که آنها در مورد جایگاه اسلام و قوانین آن دچار قضاویت ناصواب و برداشتی غلط از اسلام شده‌اند. اسلام در بعضی از موارد، از قوانین بسیار ساده برای قانون گذاری استفاده کرده است. با این

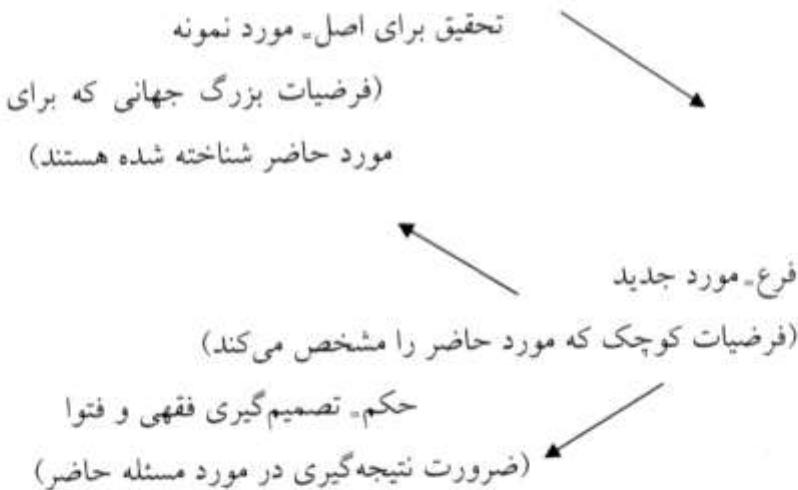
^۹ - Biomedical

حال منابع اخلاقی اسلامی دارای دیدگاه‌ها و راه حل‌های گوناگونی برای مسائل مختلف از جمله مسائل زیست پزشکی است. این مقالات و مطالعات اگر چه در جایگاه خود مهم هستند اما نمی‌توانند ستون اصلی اخلاق زیستی اسلامی را بسازند. در حالیکه این قوانین نیازمند توضیح پارامترهای شناخت شناسی^{۱۰} و گسترش هر دو بخش روش تحقیق و مکانیزم فقهی آن می‌باشد. وجود دلایل اخلاقی «پیشنهادات اخلاقی» توصیه و نظرات فقهی (فتوا) بیشتر به خاطر سهولت در درمان و تحقیقات پزشکی در جامعه‌ی مسلمان است. تأکید بر وجود و اهمیت منابعی که در بردارنده‌ی قوانین جدید و معتبر و مطابق با اخلاق زیست پزشکی و دیدگاه‌های فقهی باشد را نمی‌توان نادیده گرفت و منابعی که چنین قوانینی را تأمین می‌کنند را باید با موازین اسلامی همسو کرد. در حقیقت باید دیدگاه‌های کاربردی فقهی که به عنوان منابع اولیه حل مسائل و مشکلات جامعه به کار رفته مطابق با قواعد اخلاقی و اسلامی نیز باشد. به بیانی دیگر متن فتوا باید به منظور توسعه و درک دلایل فقهی به عنوان پشتونهای برای این قوانین عمل کند و آن را هدایت و ارتقاء بخشد. چنین پیشرفت‌هایی را روش تحقیق عقلانی (اجتهاد) می‌نامند که محققان را قادر به شناسایی اصول و قواعد اسلامی می‌نماید. با توجه به روشهای مختلف

تحقیق و تفاوت میان قواعد و مسائل مورد بررسی می‌توان دو روش زیر را مبنای قضاوت خود قرار داد:

تحقیق و بررسی در مورد مسائل جدید با تصدیق بر طبق آنچه از قبل بوده استوار است. روش تحقیق اخلاقی است که برای دستیابی به راه حل‌های منطقی پیشنهاد می‌شود.

شکل ۱ - الگوی تصمیم‌گیری‌های فقهی

شكل ۲- الگوهای تصمیم‌گیری‌های اخلاقی

جستجو برای یافتن موردی مشابه و به کار
گیری آن به عنوان حکم و تصمیم (اصل)

مورد حاضر با تمام خصوصیات و حقایق ویژه مربوط به آن دربارهی
مسئله حاضر (فرع)

تصمیم‌گیری محتاطانه در مورد مسئله حاضر و به همراه احتیاط در
مورد «احتمالات»
امکان بازنگری دربارهی تحقیق و جمع‌آوری اطلاعات دربارهی مسئله
بوجود آمده حاضر

همانطور که در شکل ۱ و ۲ نشان داده شد هر دو مورد فقهی و اخلاقی به منظور دستیابی به منابع مشتق شد و سپس به سوی دستیابی به راه حل برای مورد جدید (که به نام نازله^{۱۱} یا فرع شناخته شده است) سوق داده شده‌اند و این تقابل و رفت و برگشت در هر دو نمونه مشهود است و به منظور دست یافتن به راه حل فقهی، فتوالازم است که نشان دهنده‌ی قدرت اجرایی می‌باشد. در حالیکه دستیابی به راه حل اخلاقی به صورت ساده منوط به ارائه پیشنهادها و پیچیدگی به دنبال نتیجه‌گیری منطقی و عقلانی است.

به عنوان مثال، می‌توان به موارد غیر قطعی که در یافته‌های اخلاق زیست پژوهشی اسلامی وجود دارد اشاره کرد. دیدگاه مطالعات فقهی اسلامی که بخشی از آن مربوط به فقه پژوهشی می‌باشد الزاماً در برگیرنده کلیه موارد اخلاق زیست پژوهشی است. در حقوق اسلامی باید به مسئله زیست اخلاقی پرداخته شود تا در موارد لزوم بتوان در کنار قوانین شرعاً از مسائل اخلاق زیستی اسلامی نیز بهره گرفت و در اینجا ضرورت آموزش اخلاق زیستی اسلامی احساس می‌شود. آنچه که در قوانین فقهی اسلامی وجود دارد تمام مسائل اخلاق زیست پژوهشی را در بر نمی‌گیرد و در بعضی از موارد به دلیل نبود قوانین موجود نمی‌توان درست و قطعی

^{۱۱}-Nazila

تصمیم گرفت. در بررسیهای اخلاقی هیچ فشاری در تصمیم‌گیری فقهی وجود ندارد، و با کمک قوانین اخلاق زیست پزشکی، می‌توان مسئله را به خوبی روشن ساخت و در نهایت تصمیم‌گیری درستی در مورد مسئله انجام داد.

این تفاوتها میان قواعد فقهی و مسائل اخلاقی بسیار مهم است و هنگام مطالعه اخلاق زیستی اسلامی باید این مهم را در نظر داشت.

۲- آموزش و تدریس اخلاق زیستی اسلامی

با بررسی و خواندن مقاله‌هایی که اخیراً منتشر شده و کتاب‌هایی که در مورد موضوعات زیست پزشکی از دیدگاه اسلام وجود دارد، این متون دارای چارچوب‌ها و منابعی برای مقایسه‌ی اسلام و زیست اخلاقی یهودی و مسیحی دارد. در این زمان اخلاق زیستی به صورت مقایسه‌ای عمل می‌کند در حالیکه کمبود معلمان و منابع آموزشی در زمینه اخلاق زیستی اسلامی در هر یک از دانشگاههای غرب مشهود است. به علاوه آموزش زیست پزشکی^{۱۲} در یک متن اسلامی بدون توجه به الهیات، اخلاقیات و شنونات فلسفی اسلامی، روش تحقیق در قوانین اسلامی و غیره نمی‌تواند موفق باشد. برهمنی اساس موضوعات زیر به عنوان مبنای

¹²- Biomedical

اخلاق زیست پزشکی اسلامی^{۱۳} در متن فرهنگ و جامعه مسلمانان پیشنهاد می‌شود:

- ۱- خداشناسی (الهیات) و اخلاقیات اسلامی
- ۲- شئونات فلسفی اسلامی
- ۳- فلسفه تصمیم‌گیری قانونی در اسلام
- ۴- تاریخ اخلاق زیست پزشکی در غرب

قضاوی درباره‌ی استفاده از تاریخ اخلاق زیستی در غرب به عنوان یکی از موضوعات مورد لزوم بر اساس تجربه‌هایی است که در آموزش اخلاق زیستی در ایران بدست آمده است، جایی که موارد اجتماعی سیاسی در ساختارهای درمانی به طور کامل از آنچه در مورد حقوق بیماران در جامعه‌ی دموکراتیک و لیبرال غربی وجود دارد متفاوت است. به علاوه اخلاق زیستی اسلامی نیازمند ایجاد زمینه‌هایی است که توسط فرهنگها و سنتها فهمیده و درک شود و این فرصت را برای رساندن مطلب خود به دیگر مذاهب اخلاق زیستی سکولار ایجاد کند. مبنای مذهبی اخلاق زیستی در سنتهای ابراهیمی^{۱۴} دارای اشکال مختلف روش تحقیق است و می‌توان آنرا با روش تحقیق اسلامی مقایسه کرد. در بسیاری از موارد چه در آموزش و چه در تحقیق، دلایل یهودی را در

¹³- Islamic Biomedical Ethics

¹⁴- Abrahamic

موارد قانونی و توافق آن با دکترین فقه اسلامی می‌توان یافت. با وجود این بدون دستیابی به متن درستی از اخلاق زیستی، مطالعه آنها بر اساس تشابه یا تفاوت یعنی اسلام و دیگر سنتهای ابراهیمی کاری بس دشوار است. تا زمانی که جایگاه مشخصی برای برنامه‌های تعییقی اخلاق زیستی با یکدیگر وجود نداشته باشد به آموزش اسلامی و روش تحقیق اخلاقی همانند آنچه در نمودار ۱ و ۲ نشان داده شد نیاز داریم و بر اساس این آموزشها دانشجویان می‌توانند مبنای قضاوت خود را شناسایی کنند.

در تعریف آموزش اخلاق زیستی اسلامی، دو سوال مطرح می‌شود که باید به آنها پاسخ داده شود. اولین سؤال درباره‌ی لزوم توافق و بالا بردن قدرت درک منابع اساسی اسلامی است که باید بطور جدی و موشکافانه به این مسئله پرداخت.

دومین سوال این است که آیا در فرهنگ مسلمانان باید ساختارهای سلامت درمانی را ارزیابی و تفسیر نمود و این امید را به مردم داد که مذهب مسلمانان به خوبی برای حل این مسائل قوانینی دارد و بر اساس آن تصمیم گرفته می‌شود. به بیانی دیگر ما نیاز به توسعه‌ی برنامه‌های آموزشی داریم که دیدگاههای اسلام را همراه با تجربه‌های فرهنگی آنها به مردم نشان دهد و یا باید به موضوعات اخلاق زیستی به عنوان فرآورده‌های تکنولوژی جهانی زیست پزشکی نگاه کنیم.

انتظارات مردم درباره‌ی زندگی و پاسخهای آنها به مسائل شرعی که در زندگی روزمره خود با دنیای دانش و پیشرفتهای پزشکی رو برو هستند چیست؟

نکته‌ی دیگری که باید مورد توجه قرار گیرد ارتباط با گستره‌ی متون فتوا در موضوعات زیست پزشکی است که در حقیقت به طور خاص آیینه‌ی گرایش‌های عربی یا ایرانی را نسبت به سلامت درمانی منعکس می‌کند. مشاوره در مورد گوناگونی گرایش‌های فرهنگی در مورد بیماریها و پیشرفت مسائل درمانی در جامعه مسلمانان در سالهای اخیر کاملاً مشهود است.

مطالعات اخیر درباره‌ی گرایش‌های فرهنگی مسلمانان به اهدا اعضای پیوندی مبین این واقعیت است که جسارت فرهنگی در این زمینه از دیدگاههای مذهبی پیشی گرفته و آن را به عقب رانده است. به گونه‌ای که این گرایش‌های مذهبی به ندرت پاسخگوی عملی درمان بوده و با وجود ادعاهایی که در مورد این مسئله وجود داشته، اما سدی در مقابل تصمیم‌گیری درست به حساب می‌آمده و با واقعیتها و مسئولیت‌های موجود در تضاد بوده است. مطالعات مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی در مورد گرایش مسلمانان نسبت به فناوری‌های جدید زیست پزشکی و تأثیر آن بر روابط انسانی (که یکی از مهمترین مسائل اخلاقی در اسلام است)

تأثیری بر مشاهدات من درباره‌ی آموزش اخلاق زیست پزشکی اسلامی و تأیید این نیاز است که چنین مسائلی باید معاوراء مسئله ادبیات فتوا و قضاویت درباره‌ی موضوعات فقهی زیست اخلاقی باشد.

۳- چه کسانی باید آموزش بینند؟

در اینجا پرداختن به این مسئله ضروری به نظر می‌رسد که در نبود هرگونه برنامه آموزشی آکادمیک برای آموزش استادان اخلاق زیستی در کشورهای اسلامی باید به دنبال کسانی بود که در این مسئله فعالیت می‌کنند، خواه این افراد در متن جامعه‌ی مسلمان باشند خواه در جوامع غیر مسلمان.

زمانی که برخی از مسلمانان در برنامه‌های اخلاق زیستی این آموزش‌ها را در دانشگاه‌های غرب می‌بینند، از فرهنگ خود دور مانده و در جوامع مسلمان حرفی برای دفاع از فرهنگ فقهی خود ندارند. اخلاق زیستی نشأت گرفته از فرهنگ غرب که سیاست اجتماعی و شرایط فرهنگی غرب از آن بحث می‌کند و به آن می‌پردازد تا این تواند گزینه‌ی مناسبی برای آموزش افراد برای دنیای اسلام باشد و آنها حداقل باید طوری آموزش بینند که همسو با سنت و فرهنگ خود بوده و از منابع و سرچشمه‌های فرهنگی و سنتی خود بهره ببرند.

چنین شرایطی، وظیفه‌ی ما را در راستای آموزش اخلاق زیستی اسلامی در قبال آنچه که در غرب وجود دارد مشخص می‌کند و من برخی از این تحقیقات و سمینارها را که در تهران که زیر نظر مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی و یونسکو در سال ۲۰۰۷ صورت گرفته مطالعه کرده و یا از نزدیک شاهد آن بوده‌ام. این تحقیقات که در زمینه آموزش‌های مذهبی و سمینارهای دانشجویی انجام گرفته این فرصت را در اختیار ما می‌گذارد که مرزها را تشخیص داده و برای مسلمانان این تفاوتها را شرح دهیم تا جایگاه اخلاقیات به خوبی روشن گردد.

به علاوه من در صدد ایجاد کلاس‌هایی چه به صورت بین‌المللی و چه به صورت منطقه‌ای در زمینه جنبه‌های مختلف اخلاق زیستی و به کارگیری مسلمانان در دستیابی به دستاوردهای اخلاقی برای حل این مشکلات و بالا بردن سطح پیشرفت فن آوری زیست پزشکی مدرن در بخش‌های درمانی هستم. فاصله‌ی میان اخلاق و الزامات فقهی و حقوقی را من در ایران معرفی کرده‌ام، و فقهاء درباره‌ی آن به بحث و گفتگو پرداخته‌اند. در پاسخ به این نیازها کتابهایی برای آموزش الهیات مطابق با مسائل روز و همچنین یک پروژه بزرگ متون اخلاقی غیر مذهبی و مسیحی راهاندازی شده است و پیشرفتها و نظرات آنها را مورد بررسی قرار

پژوهشی اخلاقی و مذهبی

می‌دهد. هدف خاص و مهم این برنامه بالا بردن سطح دلایل اخلاقی و معنوی همسو با محتوا و مضامین مشاغل مسلمانان است که بخشی از آن شامل اعمال پزشکی است.

اخلاق زیستی سکولار که از فرهنگ غرب نشأت گرفته (با ترجمه مطالعات غربی‌ها و اخبار و مقالات پزشکان مسلمانی که از کشورهای غربی آمده‌اند) نمی‌تواند نیاز ساختارهای درمانی دنیای اسلام را بر طرف کند بدین دلیل که به طور ریشه‌ای از فرهنگ و سنتهای مسلمانان بویژه در مورد مشکلات ایجاد شده در مشاغل پزشکی و درمانی بیماران به دور است.

۴- جنبه‌های عملی آموزش

کلاس‌های زیست پزشکی اسلامی نیاز به پیدا کردن راهی دارد که همسو با حدود اخلاقی، مطابق با فرهنگ و شئونات خاص اسلامی و پاسخگوی آنها باشد. به همین ترتیب باید پاسخگوی سوالات ذیل باشد:

- * آیا معیارها تنها از موارد مشتق شده‌اند یا اینکه از مواردی است که منبعی برای عملکرد مشتق شده از معیار است؟

- * چطور ما تجربیات بشری را به عنوان کلیدی برای دلایل شهودی ارزیابی می‌کنیم؟

- * چطور ما فرهنگ را به عنوان بخشی از فرضیات اخلاقی ارزیابی می‌کنیم؟

- * چگونه می‌توانیم فرهنگ را به عنوان یک منبع و سرچشمه در شئونات و اخلاقیات وارد کنیم و آن را در نظر بگیریم؟

- * در نظر گرفتن اخلاق به عنوان انتخاب معنوی در متون مختلف اجتماعی- سیاسی - اقتصادی چگونه تفسیر و معنی می‌شود؟

نقشی که دلایل شهودی در حل و فصل موارد عملی بازی می‌کند را نمی‌توان نادیده گرفت. در گستره گوناگونی حقایق اخلاقی باید این مسائل در نظر گرفته شود: خواسته‌های متضاد، منافع و مسئولیت‌ها که به طور کلی در متون فقه و فتوا وجود ندارد.

در نتیجه، کلاسها همراه با منابعی از معیارهای اخلاقی در اسلام شروع می‌شوند و جایگاه شناخت شناسی اخلاقی را چه در متون و چه در معیارها مشخص می‌کند. تشویق دانشجویان به خواندن قرآن و سنت در متون زیست پژوهشی از دو راه می‌تواند انجام شود:

۱- در نظر گرفتن موارد و سوق دادن آنها به سوی منابع معیاری به منظور یافتن جایگاه مناسب آن و تفسیر صحیح که ما را به سوی خواستهای عقلانی هدایت می‌کند.

۲- مراجعه مستقیم به روش تحقیق فقهی برای تشخیص فرآیندهای استدلال قیاسی که در میان فقهای مسلمان برای پاسخگویی به این گونه موارد وجود دارد. این عملکرد، دانشجویان را قادر می‌سازد به زمینه‌های اخلاق اسلامی وارد شوند و در راستای دیدگاه‌های فقهی عمل کنند. در مطالعات حقوقی و فقهی به خوبی به این مسئله پرداخته شده است.

هر دو استدلال استقرایی و قیاسی در حل مسائل اخلاقی سهیم هستند و در راستای تجربه‌های مستقیم پاسخگوی حل مشکلات اخلاقی و معنوی می‌باشند.

همچنین در این مرحله تاریخچه‌ای مختصر از الهیات اخلاقی اسلامی مورد بررسی قرار می‌گیرد و ضرورت پرداختن به آن و نیز راهی برای یکپارچه ساختن احکام اخلاقی الهی که عالمان دینی سنی و شیعه مطرح

کرده‌اند را ایجاب می‌کند. جورج هورانی اخلاق اسلامی را به «دیدگاه فرمان الهی» که به شکل احکام اخلاقی دینی و الهی شناخته شده است و بر مبنای آن خوبی و بدی با رجوع به کتاب مقدس تعیین می‌شود و «وظیفه گرایی^{۱۵}» و خوبی و بدی که در نفس عمل وجود دارد تقسیم کرده است. تقسیم بندی اخلاق زیستی اسلامی و آموزش اخلاق الهی اسلامی به عنوان پیش زمینه‌ی آن بسیار سود مند است و درک کلی و گسترده از شونات زیر بنایی برای دسته بندی فعالیتها و عملکردهای بشر در راستای اخلاق اسلامی ضروری است.

طبقه‌بندی نیازها، الزام‌ها، پیشنهادها، خوبی‌ها و فراموش کردن اعمال بد و شیطانی، گاهی اوقات در نظام فقهی اسلامی شبیه و گاهی اوقات متفاوت است: به علاوه مقایسه‌ی جنبه‌های تطبیقی در مطالعات زیست اخلاقی به تفاوتهای مذاهب یا سنتهای فرهنگی بر می‌گردد.

در حال حاضر دیدگاه فقهی - اخلاقی سنت اسلامی به روشنی توصیف شده و روش به دست آمده از تصمیمات فقهی - اخلاقی ترسیم شده است. اصول اخلاق زیستی اسلامی و قوانین قضایی و دادگاه‌ها توسعه و گسترش پیدا کرده و این اصول به همه جا معرفی شده است. عملکرد اصول و قواعد به عنوان پلی میان متن صریح و دلایل، عمل می‌کند و به

^{۱۵}- Deontological

تصمیم‌گیری در مورد راه حل اعتبار می‌بخشد. اخلاق اسلامی نیازمند اصول و قواعدی برای دستیابی به معیارهای شناخته شده فقهاء و قانونگذاری در جامعه اسلامی است و در نهایت دلایل شهودی برای یک بخش ضروری در فرآیند روش تحقیق در خصوص حل مسائل اخلاقی در اخلاقیات زیست پزشکی به حساب می‌آید.

بر مبنای آموزش الهیات و تئوری‌های اسلامی و دلایل متقدمی که در توجیه قواعد فقهی وجود دارد، من به طور خاص اصول و قواعدی را مشخص کرده‌ام که بخشی از آن فرآیند قضاوت در تصمیمات بزرگ زیست پزشکی را بیان می‌کند. به عنوان مثال، ضرورت سقط جنین، زمانی که جان مادر در خطر است، که مورد توافق علمای شیعه و سنّی است. اگر چه برخی از اصول و قواعد در قانون گذاری و حل مسائل اخلاقی دخیل هستند و برای اخلاق زیستی سکولار نیز دارای اهمیت و اعتبار می‌باشند. (مثل بالا بردن میزان اعمال نیک و جلوگیری از انجام اعمال شر) اخلاق زیستی اسلامی به طور قطع به اصل «نه آسیب بزن و نه آسیب پذیرنده باش^{۱۶}» وابسته است که این خود یکی از بزرگترین راه حل‌های مشکلات و مسائل اخلاقی است. در حال حاضر بسیاری از مقالات نگارش یافته در زبان عربی و فارسی در استدلالات خود از این قاعده پیروی می‌کنند، اما

همانند بسیاری دیگر از اصول و قواعد فقهی بطور مدام مورد استفاده قرار می‌گیرد. مثل مصلحت عمومی، ضرورت، عسر و حرج و دفع ضرر محتمل.

۵- شیوه آموزش اخلاق زیست پزشکی اسلامی

برای جمع‌بندی مطالعاتی مطالب مقاله‌ام، برنامه آموزشی خاصی را در مورد اخلاق زیست اسلامی تهیه کرده‌ام که در طول تدریس من در دهه گذشته در مورد موضوعات الهیات، اخلاقیات و فرهنگ بر اساس قوانین و مطالعات مذاهب به دست آمده است. گاهی اوقات در حوزه و دانشگاه، اخلاق زیستی را بر اساس الهیات و اخلاق اسلامی تدریس کرده‌ام، اما به طور کلی چکیده‌ی تدریس من به شرح زیر است. من در کلاس‌های درس خود به فراغیران دوره فلوشیپ اخلاق زیستی اعم از حقوق‌دانان و پزشکان که در دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی در تهران و زیر نظر مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی برگزار می‌شد آموختم که هدف از آموزش اخلاق زیستی اسلامی، گسترش مفاهیم و موارد عملی فقهی و حقوقی در اخلاق پزشکی است و تلاش کردم بیاموزانم که تدریس اخلاق زیست پزشکی اسلامی در دانشگاه‌های ایران، توأم با مطالعات فقهی، بسیار مهم و ضروری است. توجه به این مسئله موجب خرسندي است که

پژوهشی و تئوریک افق زیست پزشکی

پزشکان، حقوقدانان، فقهاء و قضات مسلمان به اخلاقیات الهی به عنوان مبنای برای رسیدن به فلسفه اخلاقی اسلامی توجه کرده‌اند و آن را در تحقیقات و عملکردهای اجرایی زیست پزشکی خود مهم ارزیابی می‌کنند. این شروع خوبی برای اخلاق زیستی اسلامی است که باید به آن توجه کرد و فرضیات اخلاق زیستی سکولار غرب را نیز در نظر داشت که در چارچوب سیاستهای دموکراتیک حق بیمار در انتخاب شیوه‌ی درمان و یا نپذیرفتن درمان خاص را باید به رسمیت شناخت و این مسائل امروزه موضوع تحقیقات زیست پزشکی است. بدون توجه به حق انتخاب بیمار در دنیای اسلام، اخلاق زیست پزشکی در حاشیه باقی خواهد ماند و برنامه‌های پزشکی در گستره‌ی جوامع هیچ گونه نمود عینی نخواهد داشت.*

۶- سمینارها و کلاس‌های آموزشی اخلاق زیست پزشکی اسلامی

مسلمانان چگونه مسائل و مشکلات زیست پزشکی خود را در حوزه‌های اخلاقی حل می‌کنند؟ آیا نظریه یا قاعده‌ای در زمینه مسائل زیست پزشکی وجوددارد که بتواند پاسخگوی نیاز مسلمانان باشد؟ در

سمینارهای اخلاق زیست پزشکی تأکید بر بحث و گفتگو درباره‌ی پیشرفت و مسائل مستحدنه‌ای است که فقه اسلامی و مطالعات اخلاقی با آن دست به گربیان است. مطالعات و تحقیقات در میان دانشجویان حقوق اسلامی مسبوق به سابقه است. مطالعه‌ی اخلاق اجتماعی و جنبه‌های مختلف آن در تحقیق و بررسی اخلاق زیست پزشکی تعیین کننده‌ی روش تحقیق نوینی است که بر اساس آن آگاهی در مورد موضوعات اخلاقی افزایش یافته و موجب تصمیم‌گیری آسانتر در زمینه حرفه‌ی پزشکی و حقوق در جهان اسلام می‌شود. امروزه در دنیای اسلام خصوصاً در مسائل زیست پزشکی بیش از هر زمان دیگری نیاز به وجود احکام و قواعد واصولی که بتوان بر اساس آن در زمینه سلامت و درمان بر طبق آنها عمل کرد احساس می‌شود. اینگونه سمینارها دلایل اخلاقی را روشن می‌سازد که، مسلمانان در زمینه‌های اخلاقی نیاز به هدایت دارند و در شرایط مختلف بر اساس این قوانین عمل نموده و تصمیم‌گیری خواهند کرد.

هسته اصلی هر سمینار باید به درک راههای فرهنگی برای رسیدن به فرضیات اخلاقی و چارچوب رسیدن به معیارهای اخلاقی بیانجامد. هر فرهنگ آمیخته‌ای از قوم گرایی است که بر اساس موقعیت جغرافیایی، تاریخی و زبانی و ویژگی‌های اخلاقی آن شکل گرفته و جهانی را ترسیم

می‌کند که به همه مردم به عنوان نوع بشر تعلق دارد. این کلاسها ارتباط میان حل مشکلات اخلاقی در زمینه‌ی زیست پزشکی را به صورت جهانی مورد بررسی و تحقیق قرار می‌دهد. انتخاب کتاب در زمینه‌ی اخلاقیات الهی، روش تحقیقی قانونمند و پاسخگویی به آن و پیشرفت در زمینه‌ی قانونگذارهای نوین در زمینه اخلاق زیستی بر عهده‌ی خود دانشجو است که باید آنها را مقایسه و درک کند و بتواند الهیات اسلامی و روش تحقیق اخلاقی را به عنوان راهنمایی برای تحقیقات زیست پزشکی و سلامت در کشورهای مسلمان به کار گیرد.

هر سمیناری به عنوان طرحی برای هدایت و عملکرد برگزار خواهد شد که از طریق آن دانشجویان مقاله‌های کوتاهی را آماده خواهند کرد و براساس مطالعات تیمی در یک هفته (یک نفر خلاصه‌ی آن را آماده ساخته و یک نفر دیگر آن را می‌خواند و تحلیل می‌کند) عمل خواهند کرد. به این ترتیب در هر هفته هر یک از دانشجویان فرصت این را پیدا می‌کند که در کلاس درس و بحثهای آن به صورت فعال شرکت کرده و موضوعات مختلفی را برای کلاس آماده کند. برای تشویق آنها به بحث و گفتگو و مناظره، هر چند وقت در کلاس یک موضوع در زمینه مباحث زیست اخلاقی مطرح می‌شود و برای حل و فصل آن تمام موارد مربوط مورد بررسی و تحقیق قرار می‌گیرد.

منابع:

- ۱- هورانی، جورج، عقل و سنت در اخلاق اسلامی (کمپریج: مجله دانشگاه کمپریج، ۱۹۸۵).
- ۲- فخری، مجید، تئوریهای اخلاقی اسلامی (لیدن: ای. جی. بریل، ۱۹۹۱).
- ۳- هورانی، جورج، عقل گرایی اسلامی: اخلاقیات عبدالجبار، قدیر، (آکسفورد: روزنامه کلارندون، ۱۹۷۱).
- ۴- برای مثالها رجوع شود به مقالات شرین حمدی و دربا بودیانی و عنمان شبی که در این کتاب است.
- ۵- هورانی، جورج، عقل و سنت در اخلاقیات اسلامی، صفحه ۱۷، امتیازات بعدی در معیارهای الهیات پژوهشی.
- ۶- دکتر علیرضا زالی، سیر تحول آموزش اخلاق پزشکی، فصلنامه علمی پژوهشی اخلاق پزشکی، سال اول، شماره اول، پاییز ۱۳۸۶، مرکز تحقیقات اخلاق و حقوق پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی.

پژوهش‌های آموزشی اقتصادی و اجتماعی

Abstract

Defining the Pedagogical Parameters of Islamic Bioethics

Abdulaziz Sachedina

Secular bioethics has only recently begun to take religious perspectives seriously. Religion and Medicine courses in a number of universities across North America have incorporated Christian and Jewish perspectives for some time now, but Islamic, Buddhist and Hindu perspectives are only now gaining recognition. This late inclusion of Islamic bioethics. Moreover, those materials that have been published actually deal with juridical-religious opinions rather than ethical deliberation based on principles and rules as developed in Islamic legal sciences. Here and there in these writings one reads references to the principle of "public interest" (maslaha), without any elucidation about its function, either as a principle in legal theory or as a rule of utility or beneficence that promotes the good in ethical decision-making. Instead, we have a plethora of juridical opinions (fatawa, plural of fatawa) deduced from the revealed texts on issues in biomedicine like abortion, end of life decisions, and more recently, genetic engineering or stem cell research, without any ethical discussion on the rightness or wrongness of the act in its medical scientific and clinical practical settings.

The other major reason for the dearth of Islamic perspectives appears to be a lack universities as well as in the Muslim world.

Key words: Islamic Bioethics, Pedagogical Parameters

